

әлемді жалпағынан билеген жанның да көңілінде бір түйткілдің болатынын енді түсінді... Бірақ мұндай ойларын ешкімге сездірмеуге тырысты» [4,474].

Сөйтіп, меркіт руының соңғы тұяғы, Токта бектің баласы Қолтуған ерді монғолдар ерен қинап өлтірді. Хан Шыңғыс дұшпанын аямай үйренген. Ұзамай Жошы емшектес інісі, анасы бір, бірақ мұны нәсілі бөлек деп жек көрген інісі Шағатай адамдарының қолынан аң аулап жүріп, мерт болады.

Жошының ажалы қазақ елінің жадында «Ақсақ құлан» атты күй аңыз болып мәңгі қалды.

Кетбұға бақсының «Ақсақ құлан» күйі сюжетімен бұл роман аяқталады. Бұл арқылы автор ежелгі түркі жұртының эпостық-эстетикалық болмысы мен көркемдік көкжиегін танытады.

Нәтижелер. Халықтың тылсымдық, эзотерикалық дүниетаным ерекшелігін тақырып еткен туындылардың ішінде С.Байқоңовтың «Өлара» атты хикаяты да – бітімі бөлек дүние. Әу дегеннен-ақ құмалақшы кемпірдің жадау-жүдеу күйдегі портретін сомдаудан басталатын шығарма жан жалғыздығын кешкен кейуаның хал-күйінен хабарлар етеді. Кейуана санасындағы бетбұрысты сәтті жазушы әулиенің түсінде аян беруін суреттеу арқылы аңғартады.

Жазушы құмалақ ашу сәтіндегі кемпірдің ішкі-сыртқы жан құбылыстарын портрет арқылы береді. Хикаятта киелілік қасиеттің атадан балаға жалғасатындығын, оны аялап ұстау әулеттің ұл-қызының таңдаулысының ғана мандайына бұйыратын бақ екенін көрсету үшін жазушы Зауза кемпірдің емшілік қонар алдындағы дертке шалдығуын әулиеге сыйынып, емделуін, түс көріп, түсінде әулие аян беріп, аманатын табыстауы жолындағы азапты сәттерді еске алуын суреттейді.

Жазушы емшіліктің адамға қонуы ұзақ созылатын үдеріс екендігі жайлы көне ұғымдарды авторлық баяндаумен сабақтастырған. Бақсылық, емшілік киесін ұстанған адамдардың ең алдымен ауыр психологиялық дағдарыстан өтетіндігі, аурудың « иелерімен сөйлесудің» өзгешеліктері суреттелген.

Екіншісі біріне қона бермейтін ауыр азапты жол арқылы келетін қасиет екенін Зауза кемпірдің балғын шағына оралу арқылы елестетеді.

Жазушы әңгімесін енесінің қасиетіне ой жүгірткен келінінің ішкі сезім күйін суреттеумен аяқтау арқылы бүгінгі жаһандану үрдісіндегі халықтық қазынаға назар аудару керектігін меңзеген.

Осындай тылсым ой-түсінікті жазушы Әбділдәбек Салықбай «Құлпығастың киесі» атты әңгімесіне арқау еткен. Аталар аруағын қастерлеген халық марқұмның жерленген орнын да ерекше қадірлеген. Ата-баба қорымы – ата-баба сүйегі жатқан жер олардың мәңгілік мекен тұрағы ретінде жан-жақты қамқорлықпен күтілген. Қабірді бүлдіру ата-баба намысын қорлау, таптау боп есептеліп, қорлықтың ең үлкені саналған.

Қорытынды. Туған жердің киесі мен иесін танып, адами қасиеттердің бастау-бұлағы ата-баба сенімі, культ, архетиптік бастау түсініктер, эзотерикалық тылсым сана қазақ прозасында ауыз әдебиетінен үзілмей келе жатқан тағылымдық-тәрбиелік қызметі жоғары желі болып табылады.

ҚР БҒМ Ғылым комитеті қаржыландырған АР 08855780 "Қазақ прозасындағы мистика" жобасы аясында.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Әуезов М. Шығармалары (12 томдық) 1 том – Алматы: «Жазушы». 1969.
- 2 Алтай А. Алтай новелласы: Роман-миф, повесть-притча, новелла. – Алматы: «Өлке» баспасы, 2001 – 292 б.
- 3 Абылқасымов Б. Бақсы сарыны // Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. 1-том. Қазақ фольклорының тарихы. Алматы: «ҚазАқпарат», 2008. 198-199-б.б.
- 4 Зәкенұлы Т. Көк бөрілердің көз жасы. тарихи роман. Алматы. "Олжас" баспасы. 2003. -526 б. Айтұлы Н. Бөртостаған - Алматы, ҚазАқпарат, 2007 ж. 226 бет.

References:

1. Äuezov M. Şyğarmalary (12 tomdyq) 1 tom – Almaty: «Jazuşy». 1969.
2. Altai A. Altai novelasy: Roman-mif, poves-pricha, novela. – Almaty: «Ölke» baspasy, 2001 – 292 b.
3. Abylqasymov B. Baqsy saryny // Qazaq ädebietiniñ tarihy. On tomdyq. 1-tom. Qazaq fölklorynyñ tarihy. Almaty: «QazAqparat», 2008. 198-199-b.b.
4. Zäkenüly T. Kök böriлерdñ köz jasy. tarihi roman. Almaty. "Oljas" baspasy. 2003. -526 b. Aitüly N. Börtostağan - Almaty, Qazaqparat, 2007 j. 226 bet.

МРНТИ 14.01.11

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-7804.69>

Тамабаева Қ.Ө.,¹ Сейсенбаева Ж.А.,² Шормақова С.М.³

*¹Тараз инновациялық-гуманитарлық университеті,
Тараз, Қазақстан*

*²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

³М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Тараз, Қазақстан

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ БАЙЫРҒЫ КӨНЕ ЕСЕПТЕРІ - ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚАСИЕТТІ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Мақалада байырғы дала есептері арқылы халықтық ой-өріс пен рухани ойлау кеңістіктің терең арналы екендігін, ой ұшқырлығына баулитын осындай фольклорлық жанрларды жеке зерттеп-зерделеудің маңыздылығы сарапталады. Көптеген фольклорлық жанрлар секілді байырғы дала есептері де бірде поэзиялық, бірде прозалық түрде жазылып, синкретті сипаты басым болып келеді. Бұл да байырғы дала есептерін фольклорлық туынды ретінде зерттеу қажеттілігін анық аңғарта түседі. Фольклордың өзі көп салалы синкретті өнер және құбылыс екендігі ғылыми тұжырымдалады.

Түйін сөздер: фольклор, дала есептері, проза, тұлға, даму, поэзия, рухани құндылық, рухани қазына

Tamabaeva K.,¹ Seisenbaeva Zh.,² Shormakova S.³

¹*Taraz innovation and Humanities University,
Taraz, Kazakhstan*

²*Kazakh national pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan*

³*Taraz regional University named after H. Dulati,
Taraz, Kazakhstan*

ANCIENT CALCULATIONS OF THE GREAT STEPPE – THE SPIRITUAL VALUE OF THE KAZAKH PEOPLE

Abstract

The article explores the deeply rooted nature of the space of folk thought and spiritual thinking through ancient steppe calculations, the genre of such folklore as the genre of folklore. Like many folk genres, ancient steppe problems are written in both poetic and prosaic form, with a predominance of syncretic character. This clearly indicates the need to study the problems of the ancient steppe as a folklore work. It has been scientifically established that folklore itself is an interdisciplinary syncretic art and phenomenon.

Keywords: folklore, field tasks, prose, personality, development, poetry, spiritual values, spiritual treasures.

Тамабаева К.О.,¹ Сейсенбаева Ж.А.,² Шормакова С.М.³

¹*Таразский инновационно-гуманитарный университет,
Тараз, Казахстан*

²*Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан*

³*Таразский региональный университет им. Х. Дулати,
Тараз, Казахстан*

ДРЕВНЕЙШИЕ РАСЧЕТЫ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ - ДУХОВНАЯ ЦЕННОСТЬ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Аннотация

В статье исследуется глубоко укоренившаяся природа пространства народной мысли и духовного мышления через древние степные вычисления, жанр фольклора. Как и многие народные жанры, древние степные задачи написаны как в поэтической, так и в прозаической форме, с преобладанием синкретического характера. Это наглядно свидетельствует о необходимости изучения проблем древней степи как фольклорного произведения. Научно установлено, что фольклор сам по себе является междисциплинарным синкретическим искусством и явлением.

Ключевые слова: фольклор, полевые задачи, проза, личность, развитие, поэзия, духовные ценности, духовные сокровища.

Кіріспе. Қазіргі заман талабынан туындайтын мәселелердің бірі – жас ұрпақты жаңа қоғам мүддесіне лайықты жан-жақты дамыған парасатты адам ретінде қалыптастыру, ұлттық рухани құндылықтарымыздың мәнін ашу. Олай болатын болса, ұлттық көркем сөз байлығының қайнар көзі болып саналатын фольклордың жекелеген ұсақ жанрларын зерттеп-зерделеудің маңызы айрықша екені даусыз. Ұлттық рухани қазынаға балап отырған фольклорлық туындыларда молынан кездесетін байырғы есептер де – біздің зерделеуімізде – халық ауыз әдебиетінің күрделі де тылсым саласы.

Есептер ауыз әдебиетінің жанры ретінде алғаш 1966 жылдан бастап сөз болып, ғалым М.Әбжанов «Қазақ халқының жұмбақтары» деген зерттеу еңбегінде жұмбақтардың бір түрі ретінде қарастырып, бұлардың өте аз дамыған түрі екендігін атап өткен. Сонымен бірге есепті ауызекі шығарудың алғашқы түрі болуы тиіс деген пікір айтқан [1].

Оны дәлелді ету үшін фольклорлық жанрларға тән қасиеттердің байырғы есептерге де тән екендігін бағамдадық. Ең алдымен кез-келген фольклорлық туынды белгілі бір халықтың рухани-мәдени мұрасы екені анық. Байырғы дала есептері де халқымыздың көркем ойлау ерекшеліктерін, эстетикалық және тарихи танымын аңғартады. Келесі ретте, фольклорлық туындыларға тән авторсыздық, көпнұсқалық қасиеттері байырғы дала есептеріне де қатысты. Сондай-ақ, жазба әдебиеттен бұрын қалыптасқандықтан мәдени құбылыс ретінде ауыздан-ауызға жетіп, тараған. Көптеген фольклорлық жанрлар секілді байырғы дала есептері де бірде поэзиялық, бірде прозалық түрде жазылып, синкретті сипаты басым болып келеді. Бұл да байырғы дала есептерін фольклорлық туынды ретінде зерттеу қажеттілігін анық аңғарта түседі. Өйткені, фольклордың өзі көп салалы синкретті өнер және құбылыс. Олай болатын болса, фольклорлық жанрларға тән тарихилық, этникалық, эстетикалық қасиеттер байырғы дала есептерінің өн бойында толып тұр. Байырғы дала есептері мазмұнында өткен тарих шежіресі, халықтық таным, ұлттық құндылық, рухани нәр толып тұр. Ал, олардың әдеби-көркемдік ерекшелігі туралы көптеп айта беруімізге болады.

Әдістеме. Адамзат тарихының дамуы барысында байырғы көне есептердің қазақ халық ауыз әдебиеті жанрларының бірі болып қалыптасуына ең алдымен рухани факторлардың негіз болғаны белгілі. Өйткені көне есептердің қамтыған тақырыптарына мән беріп қарасақ, оған қоғамдық тарихи оқиғалар, белгілі адамдар өмірі ықпал етіп отырғандығын байқаймыз. Көне есептердің дамуы адамзат тарихының дамуымен тығыз байланысты болғандықтан, есептер өз бойында адамзат қоғамы бастан кешірген тарихи кезеңдердің ізін сақтап отырғандығы заңды құбылыс. Атап өтетін болсақ, Қабанбай Батыр өміріне қатысты аңызға құрылған есептер ел ішінде таралған. Атап өткеніміздей, алғаш Қабанбай туралы аңыздар пайда болған. Мысалы: Қабанбайдың азан шақырылып қойған аты – Ерасыл. Жас күнінде жылқыға шапқан жабайы қабандарды жайратып ел көзіне түскендіктен «Қабанбай» аталса керек. Кейін осы атқа лайық болғандықтан, яғни ерлігімен көзге түскендіктен «батыр» деген анықтауыш қосылып Қабанбай батыр атанған көрінеді. Тарихқа сүйенсек, Қабанбай батырдың алғашқы шайқасы 1718ж., содан кейін, 1723ж. Түркістан қорғанысына, 1726ж. Бұланты шайқасына, 1730ж. Аңырақай-Алакөл шайқасына қатысып, Абылай ханның бас батырының біріне айналған. Батыр 103 жекпе-жекке шығып, бәрінде жеңген [2].

Қазақ халқы – көшпелілер қатарына жатқанымен, ойлау дәрежесі, ұрпақ тәрбиесі тұрғысында ертеден-ақ өзіндік ұстанымы, ерекшелігі болған. Айталық, санамақтар арқылы баланың ой-өрісін ұлттық негізде жетілдіріп, дүниетанымын ұлттық тұрғыда дамытуды көздейді. Халқымызда би де шешен де көп болған. Ұлттық намысты кез-келген дүние малынан артық қойған халқымыз тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін бір ауыз сөзбен уәжді шешкен бабалар шешіміне тоқтаған. Ендеше, ұлы дала төсінде еркін күн кешкен халқымыздың ұлттық болмысы, дүниетанымдық ерекшелігі мен уақыт пен кеңістіктік өлшемдері байырғы есептерде де тұнып тұр десек қателеспейміз. Мәселен, қартайған шағына дейін жекпе-жекке шығып және бір-де бір рет жеңіліп көрмеген, теңдесі жоқ ерекше жеңімпаз болған Қабанбай батыр 65 жастан асқанда жекпе-жекке шығып, жеңімпаз болғанымен қатты әрі ауыр жаралы болады. Емші-бақсылар оны биіктігі 5 метр 12 қанат киіз үйге жатқызып емдейді. Бірақ жарақат ауыр, күннен күнге батырдың жағдайы төмендей береді.

Талқылау. Бір күні шаңырақтан төмен түсіп келе жатқан өрмекшіні көріп қалған Қабанбай бұны жақсылыққа жорып, жазалып кететін болдым деп үміттенеді. Бірақ біраз уақыттан кейін өрмекші қайта жоғары көтеріле бастайды. Оны көріп қалған Қабанбай енді не болар екен деп көңілі құлазып кетеді... Біршама уақыттан кейін өрмекші қайтадан төмен түсе бастайды. Оны көрген Қабанбай тағы да жазылатын болдым деп қайтадан үміттенеді бастайды. Бірақ біраз уақыттан кейін өрмекші қайтадан көтеріле бастайды... Аңғарып қараса сол өрмекші 15 минут сайын 2 метр төмендеп, келесі 15 минут сайын 1 метр жоғарылап, одан кейін қайтадан 15 минут бойы 2 метрге төмендеп, одан қайтадан 15 минут бойы 1 метрге жоғарылайды екен...

Нәтиже. Әйтеуір біраз уақыттан кейін өрмекші Қабанбай жатқан төсектің бір шетіне түскенде, Қабанбай: «Бұл Тәңірден келген нышан. Мен жазыламын, жазылды деген осы... Енді маған қайтып жатуға болмайды» - деп қуанғанынан төсектен тұрып кетіпті. Сол тұрғаннан төсекке қайтып жатпай қояды да, көп ұзамай жазылып кеткен екен. Бұған қуанған ел-жұрты, құрбандыққа бір ақбозат шалып, Қабанбайға қайтадан жекпе-жекке шығуға тыйым салған екен. Сонымен Қабанбайдың соңғы жекпе-жегі осылай аяқталған екен...

Сонда өрмекші қанша уақытта шаңырақтан жерге түскен?

Жауабы: 1 сағат 45 минут [3].

Бұл бір дала жұмбағы болса, келесі кезекте осы мысал арқылы басқаша есепті шығаруды талап етеді:

Қабанбай батыр қартайған шағына дейін жекпе-жекке шығып және бір-де бір рет жеңіліп көрмеген, теңдесі жоқ ерекше жеңімпаз батыр екені елге әйгілі.

Келесі есепті елдер Қабанбай батыр есебі деп атап кеткен. Себебі Қабанбай 65 жастан асқанда жекпе-жекке шығып, жінімпаз болғанымен қатты әрі ауыр жаралы болады. Емші-бақсылар оны үлкен 12 қанат киіз үйге жатқызып емдейді. Бірақ жарақат ауыр, күннен күнге батырдың жағдайы төмендей береді.

Бір күні шаңырақтан төмен түсіп келе жатқан өрмекшіні көріп қалған Қабанбай бұны жақсылыққа жорып, жазалып кететін болдым деп үміттенеді. Бірақ біраз уақыттан кейін өрмекші қайта жоғары көтеріле бастайды. Оны көріп қалған Қабанбай енді не болар екен деп көңілі құлазып кетеді... Біршама уақыттан кейін өрмекші қайтадан төмен түсе бастайды. Оны көрген Қабанбай тағы да жазылатын болдым деп қайтадан үміттене бастайды... Аңғарып қараса сол өрмекші 15 минут сайын 2 метр төмендеп, келесі 15 минут сайын 1 метр жоғарылап, одан кейін қайтадан 15 минут бойы 2 метрге төмендеп, одан қайтадан 15 минут бойы 1 метрге жоғарылайды екен...

Әйтеуір 1 сағат 45 минут өткенде өрмекші Қабанбай жатқан төсектің бір шетіне түскенде, Қабанбай: «Бұл Тәңірден келген нышан. Мен жазыламын, жазылды деген осы... Енді маған қайтып жатуға болмайды» - деп қуанғанынан төсектен тұрып кетіпті. Сол тұрғанан төсекке қайтып жатпай қояды да, көп ұзамай жызылып кеткен екен. Бұған қуанған ел-жұрты, құрбандыққа бір ақбозат шалып, Қабанбайға қайтадан жекпе-жекке шығуға тыйым салған екен. Сонымен Қабанбайдың соңғы жекпе-жегі осылай аяқталған екен...

Сонда шаңырақтың биіктігі қанша метр болған?

Жауабы: 5 метр [3].

Міне, осы есептің өзінде халқымыздың тәңірлік сенімі жатыр, байырғы дала есептері арқылы жас ұрпақты тәрбиелеумен қатар, олардың бойына ұлттық игіліктеріміз бен құндылықтарымызды дарытып, ана тілінде ойлау мен мәдениетті сөйлеуіне, сауатты болуына мол әсер еткен. Осындай есептер кез-келген адамды тұлғалық жетілдірумен қатар, ерекше қызығушылығын туғызып, логикалық ойлауын дамытады. Осындай ұлы есептер арқылы халқымыздың ұшқыр ойлауы, сөзге ұтқырлығы анық байқалады.

Би-шешендер мен ел билеген көсемдер, батырлардың өзі ерекше сеніміне ие болу үшін таңдаған адамын әркез түрліше сынақтан өткізіп отырған. Тіпті жаугершілік заманның өзінде өз әскерлерінің ойлау деңгейін таразылау мен дамыту үшін де осындай ұлы дала есептері қолданылғанын зерттеп білдік. Сөзіміз дәлелді болу үшін мына бір есепті келтіруге болады.

Ертеде Абылай хан майданда ерекше көзге түскен жаужүрек 9 сарбазды арнайы марапаттау рәсімінде алғыс сөзін айта келе, мынадай сыйлық беріпті дейді халық аңызы: «... Желіде қатар-қатарымен байлаулы жаудан түскен 101 арғымақтың әрбір оныншысы бірінші сарбазға сыйлыққа беріледі. Одан қалған арғымақтардың әрбір тоғызыншысы екінші сарбазға беріледі. Бұдан қалған арғымақтардың әрбір сегізіншісі үшінші сарбазға тиесілі. Сол сияқты төртінші, бесінші ... барлық сарбаздар өздеріне тиесілі қалдық топтағы әрбір төртінші, бесінші ... арғымақтарды сыйлыққа алады. Ал ең соңғы тоғызыншы сарбаз алғашқы сарбаздардан қалған арғымақтардың әрбір екіншісін алады. Сонымен, ең соңында желіде қанша арғымақ қалады – барлығы майданда ерекше ерлік көрсеткен Жеке Батырға беріледі. Ол қазір жолда келе жатыр, амандық болса ертең келеді... Шатаспас үшін ешкім арғымақтарды таңдамай, тек қана өзіне тиесіліні ғана алу керек, сонда ешкімде реніш болмайды...» деген екен. Жиналған ел «кімге қанша сыйлық, кімге көп, кімге аз берілді... Неге Жеке Батырға қалдық беріледі және ол аздау сияқты...» деп түсінбеушілік танытқанда, Абылай хан: « ... Барлықтарың риза боласындар, ешкімде реніш болмайды» деген екен. Сонда сарбаздар қанша сыйлық алды?

Көркемдігі мен әдеби құрылымы жағынан байырғы есептер жұмбақтармен төркіндес, өзара ұқсас келеді. Мысалы: «Бір қыз бен жігіт жолаушы жүріп келе жатып, бір ауылдың тұсынан өтіп бара жатқанда, алдынан біреу шығып:

• Мына жігіттің астындағы жорғасын-ай, қасындағы жолдасын-ай! – депті.

Сонда жігіттің қасындағы қыз:

- Бұл жігіттің шешесі менің шешемнің қайын енесі. Мен сонда бұл жігіттің кімі боламын?– депті. Сонда қыз бен жігіттің жақындығы қандай болады? »

Міне, бұнда туыстықты жұмбақ еткен.

Бұрын қазақта күйеу таңдаған дана қыз жұмбағын шешкен кісіге тием деп серт беретін. Оның мысалы ретінде «Аяз би» ертегісіндегі Менді қыздың сертінде айқын тануға болады.

Бір қарт өзімен бірге жүріп келген жас жігіт туралы «сөзінде кесапаты зор жігіт» дейді.

Қызы: «Қандай кесапат көрдіңіз?» - дегенде, қарт:

- Ойбай, шырағым, оның күні бойы сөйлеген сөзінде кесапатсыз бір сөз жоқ. Әуелі ол: «Жол қысқартайық», - деді. Мен «Жол қалай қысқарады?» - деп едім. Ол: «Бір-бірімізді кезек арқалап отырайық», - деді. Мен оған: «Біз бір-бірімізді қалай арқаламақшымыз?» - дедім.

Мұнысы былай тұрсын. Бір кезде пісіп тұрған егінге кез келіп едік: «Ата, мына егін желініп қойған ба, желінбеген бе?» - деп сұрады. «Орылмай тұрған егінді кім жеп қояды?» - дедім мен. Бұл мұнымен тұрсын. Бір кісі өліп, оны табытқа салып қойғалы апара жатыр екен, соны көре сала: «Ата, мына адам шын өлген бе, өтірік өлген бе?» - дейді. Онан шығып келе жатыр едік: «Ата, жаңағы адам өлмеген екен», - дейді. Міне, мен оның осындай төрт кесапатты сөзін естідім, - дейді.

- «Әке, бұл сөздерге түсінбеген екенсіз. Оның, бірінші, «Кезек арқаласып отырарлық» дегені: «Кезекпе-кезек әңгіме айтып отырайық, жол қысқарғандай болып, тез жегіп қаламыз», - дегені. Екінші, «Мына егін желінген бе?» - дегені: «Байдікі ме, кедейдікі ме?» - дегені екен. Байдікі болса, кісі жалдап, өз көлігімен жырттып, өз тұқымын себеді,

өнімін ертең өзі алады. Ал бұл желінбеген болып саналады. Кедейдікі болса, ол сорлы тұқымды несиеге сатып алады, жерді көлік жалдап жыртады да, түскен өнімі борыштан аспайды. Сондықтан ол шикідей жеп қойғанмен бір есеп болады. Үшінші, ана өлікті «Өтірік өлген бе, шын өлген бе?» - деп сұрағаны: «Баласы бар ма?» - дегені. Ол адамды қабірге салғанда, оның балалары қабірдің басында барлығы білініп, жылап тұрған шығар, «Өлмеген адам екен» дегені – сол болу керек. Артында қалған баласы бар адамның аты жойылмайды, сондықтан ол өлмеген, - деген екен. Сіз сол арасының жұмбағын шеше алмаған екенсіз», - деген соң, қарт өзінің қате ойлағанын сезеді де, жігіттің қолын алып:

- Мен сенің айтқан сөздеріңе түсіне алмай, ішімнен соған қатты ренжіп едім. Олай емес, сен ақылды жігіт екенсің, мына менің қызыммен екеуіңнің ақылың тең, екеуің бірге өмір сүріндер, - деп қызын соған беріпті.

Міне, бұдан жұмбақтардың да даналыққа құралғанын, ойлауға шақыратындығын байқаймыз.

Дегенмен, жұмбақтар адамдардың айнала қоршаған ортаны тану мүмкіндігін арттырады, аз сөзбен көп нәрсені айтуға бейімдеп, тұспалдап сөйлеуге дағдыландырады. Байырғы дала есептері жұмбақтар секілді адам зеректігін шындап, танымын тереңдетіп, шығармашылық тұлға ретінде қалыптастырады. Әдеби тіл тұрғысынан талдап келгенде де, бұл есептерден әлі де болса ара-тұра айтылып қалатын көшпенді болған, ақыл-парасат пен тапқырлық, даналығы кемдеу болып, сауатсыз болған деген халқымыз туралы айтылатын пікірлердің еш негізсіз екендігін, керісінше, халқымыздың асқан дана болғандығын, сөз киесін ұғынып, күдіретін сезінген ұлттық ойлау дәрежеміздің зор биік болғандығын аңғарамыз.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, байырғы дала есептері арқылы халықтық ой-өріс пен рухани ойлау кеңістіктің терең арналы екендігін, ой ұшқырлығына баулитын осындай фольклорлық жанрларды жеке зерттеп-зерделеудің маңыздылығын ерекше атауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Әбжанов М. Қазақ халқының жұмбақтары – Алматы: Мектеп, 1966.–66б.

2 Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Құрастырушылар: Тоғысбаев Б., Сужикова А. – Алматы: Алматыкітап, 2008. –102б.

3 Байбеков С.Н., Тілеухан Б.Қ. Ұлы даланың байырғы 100 көне есебі – Астана: Мастер ПО ЖШС, 2019. –223б.

References:

1. Äbjanov M. Qazaq halqynyñ jümbaqtary – Almaty: Mektep, 1966.–66b.

2. Tarihi tülğalar. Tanymdyq-köpşilik basylım. Qürastyruşylar: Toğysbaev B., Sujikova A. – Almaty: Almatykıtap, 2008. –102b.

3. Baibekov S.N., Tileuhan B.Q. Üly dalanyñ baiypğy 100 köne eseбі – Astana: Mastep PO JŞS, 2019. –223b.

Тебегенов Т.С.,¹ Асылбекұлы С.²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ЖҮМЕКЕН НӘЖІМЕДЕНОВ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК СИПАТЫ

Аңдатпа